

helleristninger i skien

David Vogt

helleristninger i skien

*Forside: Nattfoto av helleristningslokaliteten Ås II.
(Foto: Eirik Irgens Johnsen KHM)*

David Vogt, KHM, har kalkert alle de nye helleristningene i Gjerpen.

Informasjon fra denne boken er lagt ut på www.skien.kommune.no

*Skien, 2006
Design/trykk: Wera AS, Porsgrunn*

forord

Skien by har en tusenårig historie. Det ble behørig feiret i 2000. I heftet du nå har i hånden kan vi presentere en enda eldre historie – nemlig helleristningsfunnene som ble gjort i Gjerpen i 2003, og som skulle vise seg å være det største helleristningsfunnet gjort i Øst-Norge noen gang!

Man har lenge visst at Gjerpensområdet har vært interessant, men at det skulle være så mange og så betydningsfulle helleristningsfelt her, det kom overraskende også på fagmiljøene. Over 40 lokaliteter er nå avdekket, og som det framgår i denne presentasjonen tror man at dette antallet kanskje både kan dobles og tredobles. Her ligger altså mye spennende historie å avdekke for kommende generasjoner.

Vi er stolt over at vi nå for første gang kan presentere helleristningsfunnet samlet. En stor takk til Kulturhistorisk Museum ved Universitetet i Oslo og David Vogt, som på en innsiktsfull måte tar oss med inn i bergkunstens symboler, tolkninger og historie. Heftet er rikt illustrert, ikke minst med fotografier som er tatt om natten, for å få motivene best fram.

Vi håper heftet vil bidra til å øke kunnskapen om og interessen for våre kulturminner og vår fjerne fortid.

Kulturavdelingen, desember 2006

Alfhild Skaardal
kultursjef

Guro Honningdal
kulturkonsulent

Innhold

Innledning.....	5
Oppdagelsen av ristningene	6
Funnhistorien i Gjerpen.....	8
Hvor gamle er helleristningene i Gjerpen?.....	10
Ristningsmotivene.....	12
Gjerpen – en helleristningsbygd.....	16
Beliggenhet og landskap i nordre Gjerpen	20
Helleristningenes betydning	22
Beskrivelse av den enkelte lokalitet	24
Avslutning.....	38
Anbefalt litteratur	39
Kart	40

Innledning

Helleristninger er figurer og symboler som ble hugget inn i fjellet i forhistorisk tid. De eldste figurene i Skandinavia er mer en 9000 år gamle og skriver seg fra eldre steinalder, de yngste er fra bronsealder og ble hugget for mellom 2800 og 2500 år siden. De eldste ristningene viser vanligvis dyr som elg, hjort og rein, mens de yngre ristningene har skip, skålgroper og mennesker som de vanligste figurene. I Syd-Skandinavia er det hugget helleristninger på flere steder, men den største konsentrasjonen av disse figurene finnes i Østfold og Bohuslän, et område delt i to av riksgrensen mellom Norge og Sverige. Samlet finnes det her ca 2700 helleristningsfelt. Fra Bornholm i Danmark helt opp til Trøndelag, og fra Østersjøkysten til Vestlandet finnes det helleristninger. I Norge eksisterer det spredte forekomster med sydiskandinaviske ristninger i Trøndelag, Hordaland og i små forekomster i de fleste av fylkene på Sør- og Østlandet, men Oslofjordregionen er dominerende i antall. Gjerpen i Skien kommune i Telemark har de siste årene seilt opp og blitt en av de nye og mest interessante helleristningsbygdene på Østlandet. Helleristningene i Gjerpensdalen har vært kjent lenge, men mange nye funn de siste årene viser at området må sidestilles med andre viktige helleristningsområder i Syd-Skandinavia. I denne publikasjonen blir det presentert ett nytt funn fra 2003, det største samlede helleristningsfunnet gjort i Øst-Norge noen gang. Funnet settes også i sammenheng med noen av de eksisterende lokalitetene. Hensikten er å vise, både lokalt og regionalt, hvilke kulturminner som finnes i Grenland og hvor viktig det vil være å ta vare på denne kulturskatten for fremtiden.

Foto av helleristningsfeltet Ås IV. (Foto: Eirik Irgens Johnsen, KHM)

oppdagelsen av ristningene

Vinteren 2003 gikk Rolf Andersen skitur på jordene innover Gjerpensdalen. I den indre delen av dalen kom han over østvendte åkerholmer med grunnfjell fremme i dagen. Stedet ga han assosiasjoner til helleristninger. Andersen har betydelig erfaring med helleristninger og har tidligere funnet flere nye lokaliteter på 1990-tallet lengre syd i Gjerpen. Han merket seg stedet, og en vårdag samme år dro han tilbake til lokaliteten sammen med vennen Ragnar Olsen. Begge tilhører et svært aktivt kulturhistorisk miljø i området, de har begge store lokale kunnskaper om arkeologi, historie, geologi og topografi. I løpet av de nærmeste dagene ble hele det store funnet gjort. Deler av ristningsflatene lå fremme i dagen, men enkelte steder ble det fjernet mose og torv fra flatene. En av lokalitetene var vanskelig tilgjengelig fordi rydningsstein og jord var deponert på berget.

Først våren 2005 ble denne lokaliteten avdekket og gjort tilgjengelig i samarbeid med offentlige myndigheter. I forbindelse med dette arbeidet ble ytterligere to nye lokaliteter funnet lengre øst. Totalt er det nå funnet ni lokaliteter med ca 1100 enkeltfigurer innenfor et område på omkring 550 meter. Oppdagelsen av disse helleristningene er det største samlede ristningsfunn som er gjort på Østlandet. De nye ristningene føyer seg godt inn sammen med de tidligere kjente helleristningene i Gjerpen, men det nye funnet utvider den eksisterende kunnskapen om ristninger, geografisk og motivmessig. De nye funnene er gjort i en del av Gjerpensdalen som det ikke tidligere har vært registrert ristninger, og enkelte av figurene som ble avdekket er ikke tidligere sett i Skandinavia.

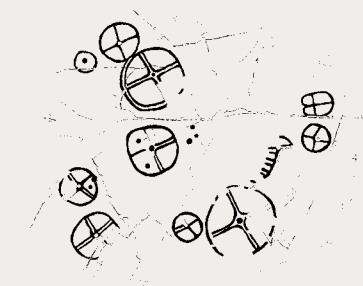
Hoppestad I

Dette store helleristningsfeltet ble funnet i 2003. Da var enkelte figurer synlige, men det meste av billedflaten var tildekket. I 2005 ble det fjernet jord og stein fra billedflaten og det ble funnet nesten 300 enkeltfigurer fordelt på tre ulike bergflater. (Foto: Eirik Irgens Johnsen, KHM) >

funnhistorien i gjerpen

De nye funnene kan sees i sammenheng med en lang funnhistorie i Gjerpen. I Fortidsminneforeningens årsberetning fra 1857 skrevet av Tellef Dahl finnes en kort rapport med beskrivelse av to skip og fem hjulfigurer på Fossum i Gjerpen. Dette er blant de eldste beskrivelsene av helleristninger i Norge og var lenge den eneste kjente ristningen i Telemark. Flere nye beretninger fulgte i årene som kom. Sverre Marstrander ved Universitetets Oldsaksamling dokumenterte feltene i Gjerpen fra 1940-tallet frem til 1969, da ble de seks kjente lokalitetene i Gjerpen publisert. I 1990-årene var antallet raskt stigende, volumet i nye lokaliteter begynte å merkes i fornminneregisteret og en rekke nye funn kom stadig til. Dette skyltes i hovedsak sterkt lokalt engasjement. I dag er det beskrevet 40 lokaliteter i Skien kommune. Erfaringer fra Østfold og Bohuslän indikerer at de 40 lokalitetene i Gjerpen bare er toppen av isfjellet, trolig vil antallet kunne dobles eller tredobles.

*Fossum (til venstre og kalkering) og Mæla (til høyre) hører med blant de tidligere kjente helleristningene i Gjerpen. Fossumfeltet var blant de første helleristningene som ble funnet i Norge, og er fortsatt en av de flotteste helleristningene vi kjenner.
(Foto: KMH)*

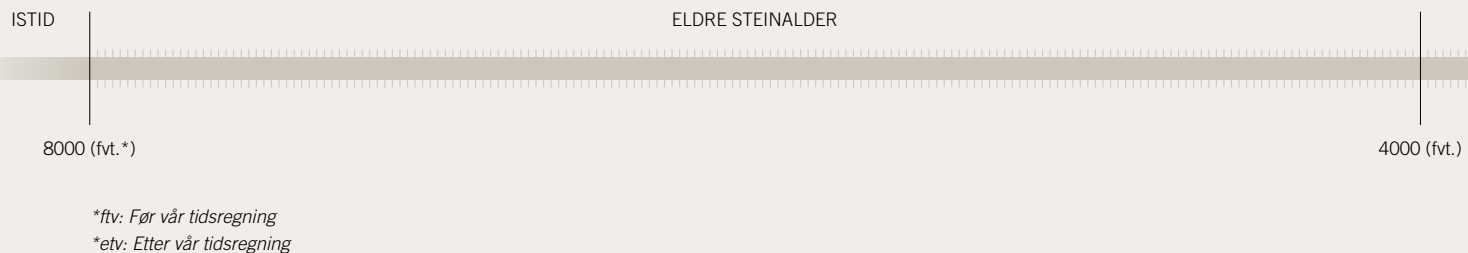
Fossum. De dype sirkelfigurene er mest sannsynlig skjold, lignende sirkelfigurer finnes også i Bohuslän, Sverige.
(Foto: Eirik Irgens Johnsen, KHM) >

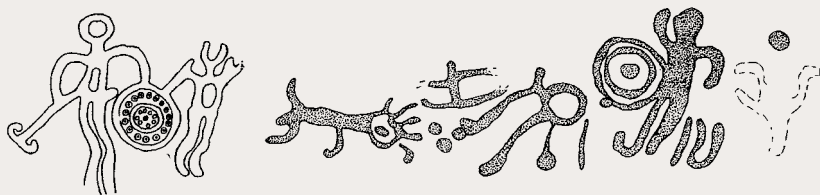
hvor gamle er helleristningene i Gjerpen?

Datering av helleristninger er vanskelig, det er få sikre holdepunkter og metoder for sikkert å tidfeste innhugningene. Den sikreste måten å datere de sydiskandinaviske ristningene er å sammenligne detaljer på menneskefigurene som våpen og lignende med tilsvarende daterte funn. De vanligste elementene som kan dateres er runde skjold, hjelmer med horn, sverd med såkalte dopsko og mulig også leggskinner. Disse gjenstandene er funnet i graver og depoter og er datert med stor sikkerhet. Ved å sammenligne disse funnene med avbildningene på ristningsfigurene får man en rimelig sikker datering. Dopsko er et endebeslag som var festet ytterst på sverdslirene. På helleristningene sees dette ofte som en tverrstrek. I bronsealderen fantes store og markerte dopsko av flere typer, disse synes å være avbildet på ristningene. I Østfold og Bohuslän viser disse detaljene at helleristningene må ha tilkomme innenfor en tidsperiode på omkring 200 år, fra ca 800 frem til 500 før vår tidsregning. Dette tilsvarer siste del av yngre bronsealder, eller periode V og VI som perioden mer spesifikt kalles. Innenfor dette tidsintervallet har de fleste av ristningene tilkommet. Men det kan ikke utelukkes at også enkelte figurer og felt kan være både

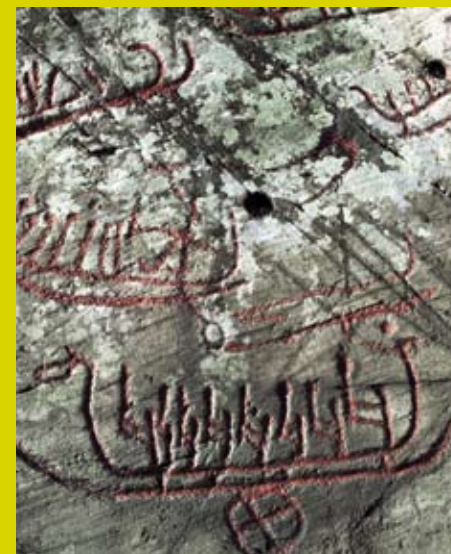

eldre og yngre. På gjerpensristningene er det få elementer som med sikkerhet kan datere ristningene. Dette er litt merkelig tatt i betraktning det store motivrepertoaret og alle detaljene som finnes på de nye feltene. På Hoppestad I og II er det imidlertid avbildet en kriger med sverd, mulig med markert dopsko. Flere figurer kan dessuten vise de karakteristiske runde skjoldene som er så vanlig på helleristningene i Østfold og Bohuslän. Ser vi derimot mer helhetlig på ristningene har de mange likhetstrekk, særlig med Bohuslän. Både detaljer på skipstevner, skip, fot-såler og menneskefigurer finnes begge steder og vitner om en forbindelse mellom disse områdene. Dette gjør det naturlig også å plassere produksjonen av gjerpensristningene i samme tidsfase som Østfold og Bohuslän. Ristningene i Gjerpen kan derfor sies å være mellom 2500 og 2800 år gamle.

Oppmaling av helleristningene

Vi har ingen sikre indikasjoner på at helleristningene ble oppmalt i oldtiden. Helleristninger som var nyhugget fremstår som tydelige og lette å se. Det er først etter flere år når huggedurene og bergflaten omkring blir lik i farge og utseende at de nesten er usynlige. I begynnelsen av forrige århundre begynte man i Skandinavia å fargelegge helleristningen for at publikum lettere skulle kunne se figurene. Siden har dette blitt den vanligste måten å presentere helleristninger på, men det er flere negative aspekter ved denne fremgangsmåten: Helleristningene vises på en måte som er unaturlig og gir et forfalsket inntrykk av hvordan de opprinnelig så ut. Men viktigere, det er enkelte ting som tyder på at forvitringen av bergflaten kan gå raskere under malingen enn der det ikke er malt. Hvilke prosesser som virker er fortsatt uklart. Dette har gjort at man i kulturminnevernet ønsker å være varsom med oppmaling, dersom dette er skadelig er det bedre å ha en restriktiv holdning.

YNGRE STEINALDER

BRONSEALDER

JERNALDER

VIKINGTID

MIDDELALDER

NYERE TID

1700 (fvt.)

500 (fvt.)

0

750 (evt.*)

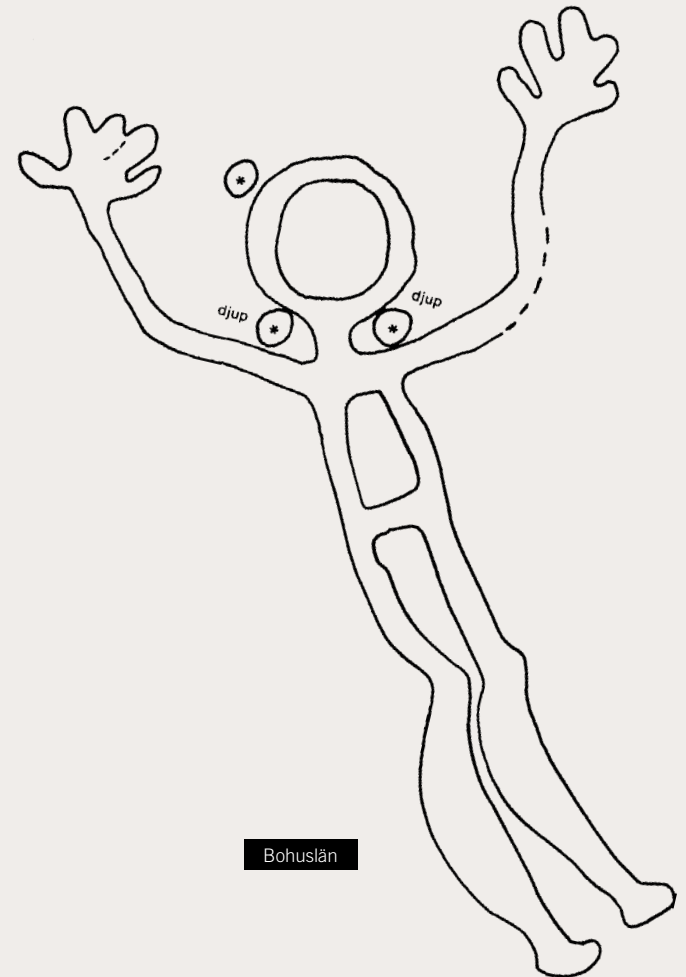
1000 (evt.)

1500 (evt.)

FUNN I GJERPEN

Ristningsmotivene

Helleristningene i Gjerpen generelt, og de nye lokalitetene spesielt, er i hovedsak svært like både stilistisk og motivmessig de øvrige i den sydskandinaviske ristningstradisjonen. Enkeltfigurer fremviser en så stor likhet med Østfold og Bohuslän at de synes direkte påvirket av disse ristningene. På den annen side finnes også elementer ved figurmotivene og stilistiske variasjoner som fremstår som en lokal egenart; en slags dialekt kan spores i det ellers så kjente billeduttrykket. Det mest tydelige eksemplet på likheten mellom Bohuslän og Gjerpen er det oppsiktsvekkende skipet med padlerne fra Bergheim (Fig 1). Denne figuren har flere paralleller i Østfold og Bohuslän. Et annet eksempel er menneskefigurene på Hoppestad I (Fig. 2) med avbildete "øreringer". De to små gropene hugget inn ved siden av hodet gjenfinnes også på Litsleby i Tanum og Hede i Kville i Bohuslän. Hvorvidt dette er "øreringer" eller om det er en annen intensjon ved huggingen av denne detaljen er usikkert, men øreringer fantes i bronsealder og var trolig et viktig statussymbol. Skipene, sirkelfigurene og fotsålene er alle velkjente motiver som finnes over hele Syd-Skandinavia.

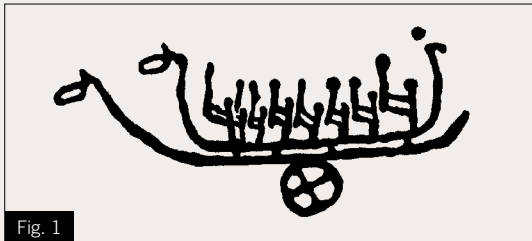

Fig. 1

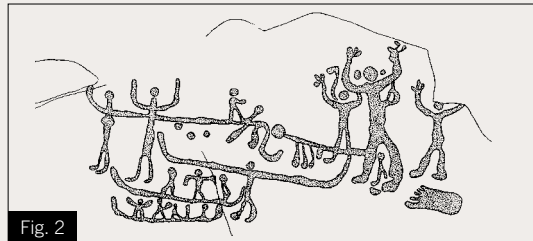
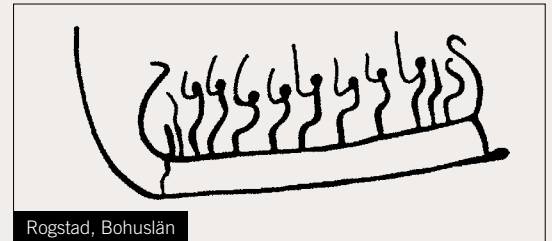
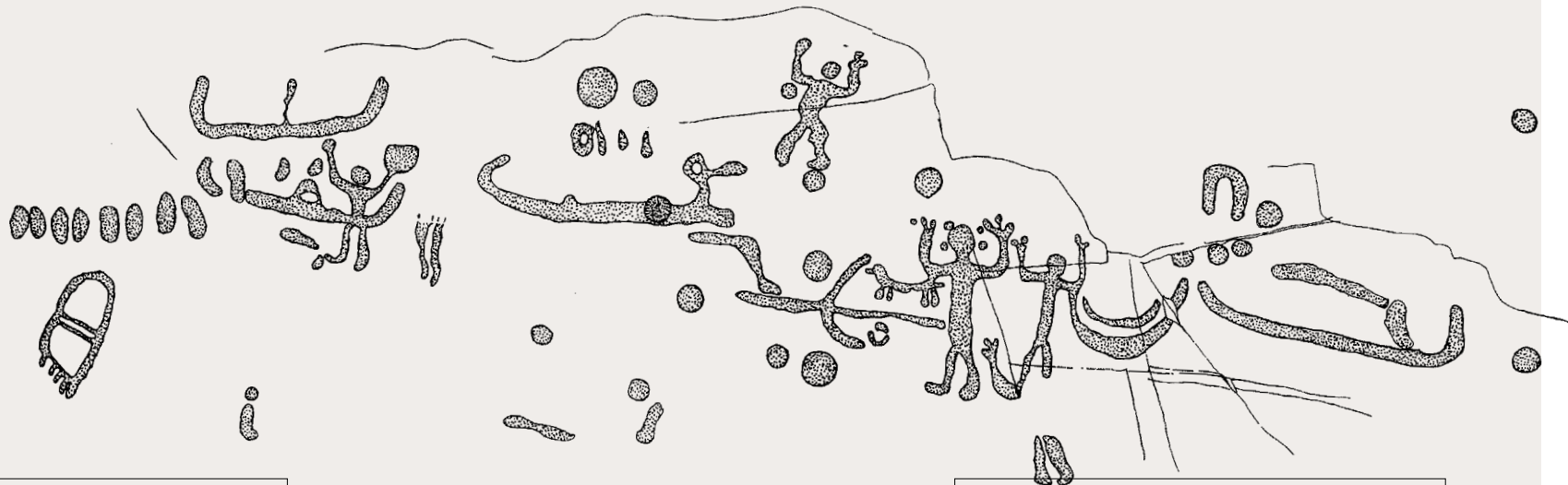

Fig. 2

Rogstad, Bohuslän

Kalnes, Østfold

Kalnes, Østfold

Ristningsmotivene

I mer generelle termer har motivvalget store likheter. På den annen side finnes også markante forskjeller mellom Gjerpen og Østfold/Bohuslän, enkelte figurer er bare funnet i Gjerpensdalen. På Ås III forekommer en stor skipsfigur fremstilt av kjeder av enkeltstående skålgroper (Fig. 3). Skålgroper plassert i rosettform, i rektangulære mønstre eller som lange linjer, forekommer både i Østfold og Bohuslän, men en skipsfigur er et enestående tilfelle. På Ås II forekommer innhugde etterligninger av sporavtrykk, mest sannsynlig av hjort (Fig. 4). Hjort er et relativt vanlig symbol på helleristningene i Østfold og Bohuslän, men da er dyret fremstilt naturalistisk med store gevir. Sporavtrykk av hjorten er ikke registrert tidligere. Menneskefigurene er også gjennomgående hugget noe annerledes uten de markante leggene som er typiske for Østfold og Bohuslän. Horn i hjelmene er også stort sett fraværende, med unntak av en mulig figur på Ås III (Fig. 5).

Gjerpensområdet ligger i randsonen av de sydiskandinaviske ristningenes utbredelsesområde, og motivrepertoaret reflekterer denne periferien. Men det må også understrekes at nettopp Gjerpen er området som fremviser et sjeldent stort mangfold og utrykk, sammenlignet med andre perifere lokaliteter. Det er et bemerkelsesverdig mangfold i figurene, og mange av de største lokalitetene er blant de rikeste helleristningsfeltene på hele Østlandet. Dette setter Gjerpen i en særstilling.

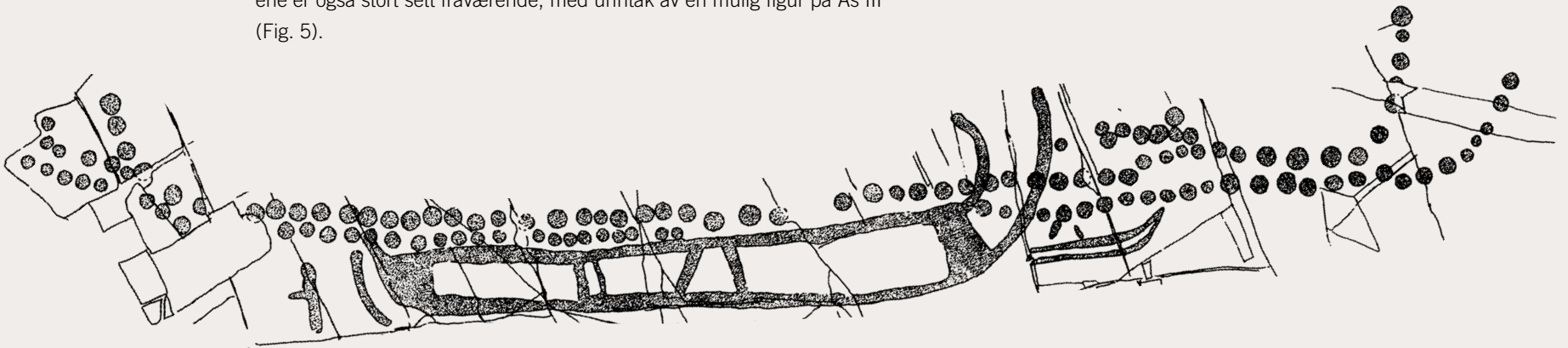

Fig. 3 *Det store ristningsskipet på Ås III består av mange skålgroper som slynger seg etter hverandre i et mønster. Dette er helt uvanlig og tilsvarende funn er ikke tidligere gjort i Skandinavia.*

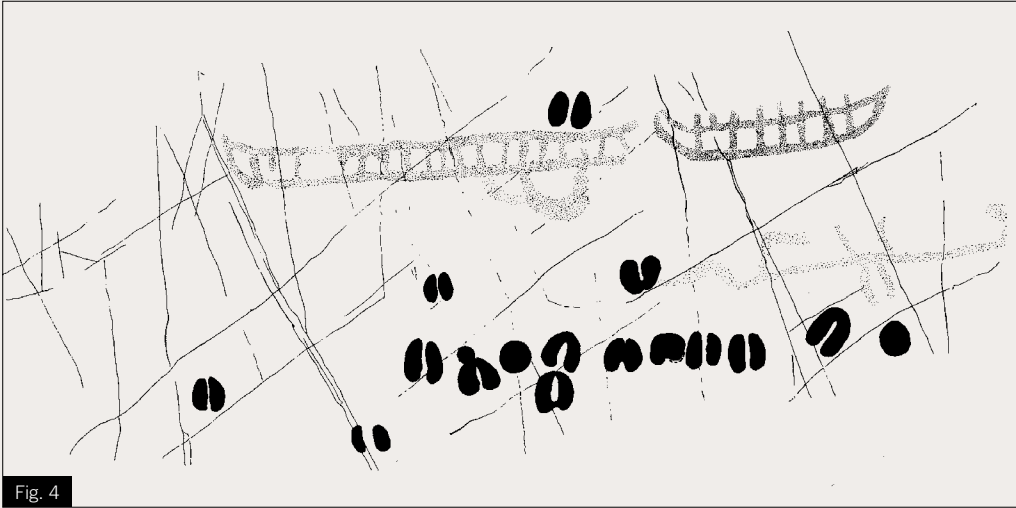

Fig. 4

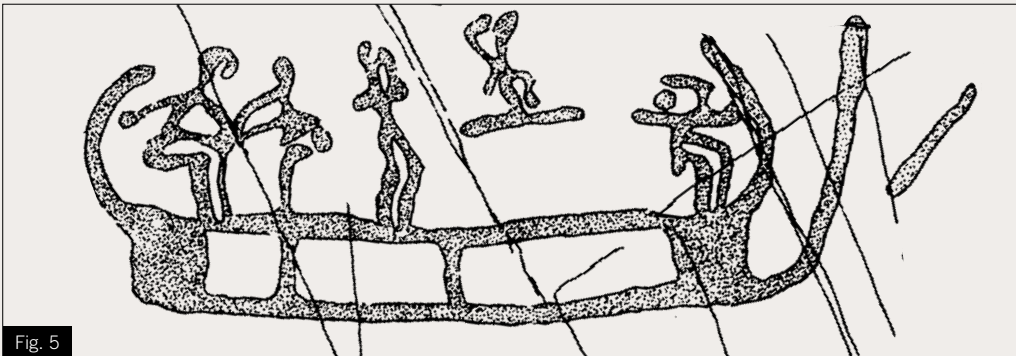
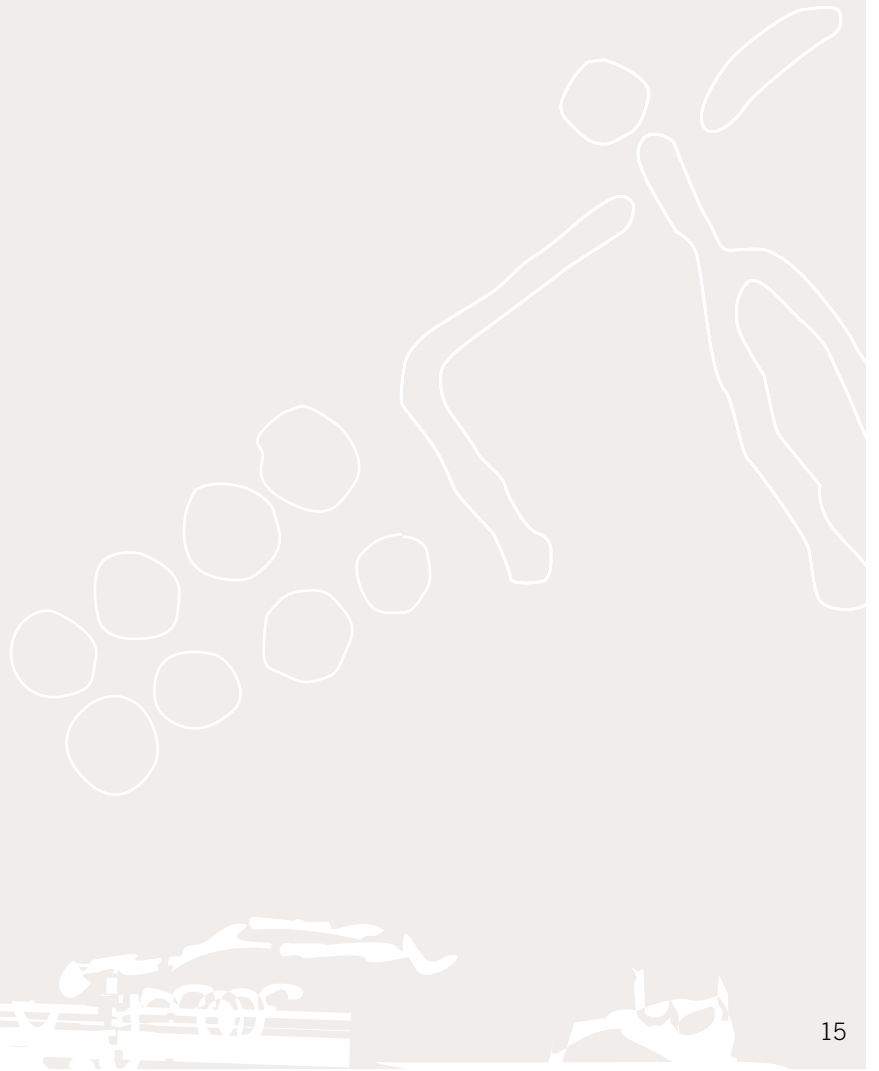

Fig. 5

Gjerpem - en helleristningsbygd

Omfanget av bronsealderens bosetning i Gjerpensdalen er ikke godt avklart, men enkelte indikasjoner finnes på at dette var et viktig område i yngre bronsealder. Spesielt fremstår Nystadfunnet – et samlet depot eller offerfunn som bestod av hele 11 enkeltfunn- alle datert til yngre bronsealder (Fig. 6). Dette funnet er et viktig funn i nasjonal sammenheng og er typisk for perioden, der gjenstander enten er ofret eller gjemt unna. Funnet inneholdt fire fibulaer (draktsmykker), en celt (holkøks, ikke avbildet), to halsringer, en ørering, et hengekarr, kopp og kniv. Verdien av disse gjenstandene i bronsealderen har vært stor. Nystadfunnet skrives mest sannsynlig fra noen hundre år før helleristningene er hugget og kan således ikke sees direkte i sammenheng med ristningsproduksjonen. Men indirekte viser funnet, sammen med andre funn fra området, at Gjerpem var en velutviklet bygd i oldtiden med betydelig makt og rikdom. Trolig har Gjerpem hatt en betydningsfull posisjon på østsiden av Oslofjordregionen og Skagerrak med kontakter til andre tilsvarende bronsealdersamfunn.

Fig. 6

Hoppestad II. Det vakre skipet og en av menneskefigurene kommer godt frem på bildet. Hele bergflaten er dessuten dekket med skålgroper. (Foto: David Vogt, KHM) >

Sodomi

På de nye feltene i Gjerpen er det en scene eller motiv som kan nevnes spesielt: det er et sjeldent motiv, men som samtidig forekommer over store geografiske områder. Både i Bohuslän og i Valle Camonica i Italia er samle-scener mellom mann og dyr avbildet på helleristninger. Det er derfor interessant å se figuren på Ås I i sammenheng med disse avbildningene. På Ås-ristningen ser vi en mann med fallos stående bak et dyr, mest sannsynlig hest. Avbildningen gir assosiasjoner til de øvrige ristningsfigurene i Sverige og Italia. Avbildninger av menn med fallos er relativt vanlig på ristningene, trolig skal dette sees i sammenheng med en keltisk skikk der krigerne var nakne i krig. Flere antikke kilder belyser dette fenomenet, og den keltiske krigeren er oftest fremstilt naken, både i egen og fiendens kunstneriske fremstilling. I tid passer dette fenomenet bra sammen med de runde skjoldene og hjelmer med horn som ofte sees på helleristningene i Syd-Skandinavia. Men på enkelte scener er det tydelig at det handler om sodomi. Det finnes sparsomme kilder som indikerer at sodomi rituelt forekom på kontinentet i eldre jernalder. Hvilken hensikt dette har spilt og hvorfor dette er avbildet noen få ganger på helleristningene er usikkert. Det er interessant at dette motivet finnes i Gjerpen, og mer forskning på tema vil kunne belyse forholdet ytterligere.

Ås I (øverst)

Kallsängen, Bohuslän (nederst)

Ristningenes tilstand

I 2006 er det bestilt en rapport som skal undersøke Hoppestad, Ås og Nybøristningenes tilstand. Denne er utarbeidet av Eva Ernfridsson fra Studio Västsvensk Konservering i Göteborg, Sverige. Ernfridsson er blant Nordens beste spesialister på nedbrytningsfaktorer og konservering av bergkunst. Undersøkelser av berget i Gjerpen viser at steinoverflaten ned til omkring tre cm er porøs med en rekke små hulrom, omtrent som en svamp. Dette er utsatt for vann som trenger inn og fryser, dermed sprenges små biter av overflaten vekk av isen. Porene er også utsatt for vegetasjon, lav og mose får lett feste i steinen. Like kritisk er oppsprekkingen av større biter på fjellet. Røtter fra busker og trær har løsnet store blokker som er på vei til å forsvinne. Konklusjonen er at de nye ristningene er svært sårbare og utsatt. Fremtidige tiltak vil avhenge av hvilken bruk ristningene skal ha. Dersom man velger å ha en høy grad av tilgjengelighet på feltene vil konserveringstiltakene måtte stå i samsvar med dette. Dersom man velger å tildekke, permanent eller midlertidig, vil tiltakene være mindre omfattende. Kostnader og oppfølging av skjøtsel på de nye ristningene vil være en fremtidig utfordring.

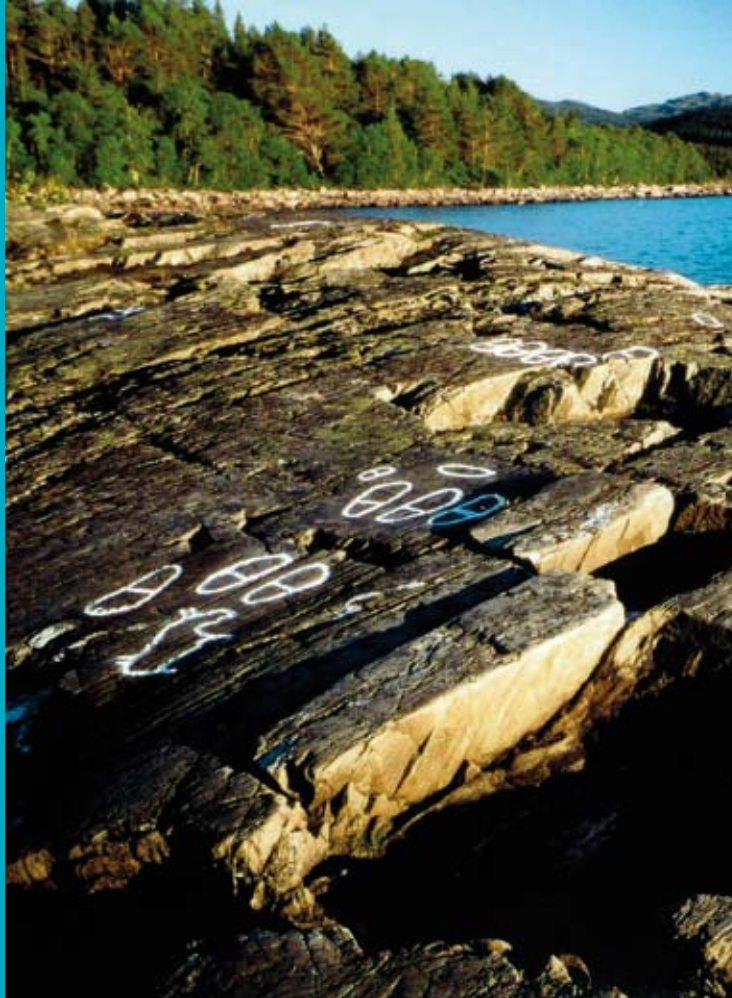

Beliggenhet og landskap i nordre Gjerpen

Helleristninger i Telemark

Telemark er et av de fylkene i Norge som har en variert og rik forekomst av bergkunst. Det finnes flere lokaliteter med bergmalinger, rødt pigment som er malt på fjellet under overhengende fjellpartier. Ved Nisservannet finnes to slike malinger, menneskefigurer dominerer disse motivmessig, men store hjortedyr er også vanlig i denne billedkategorien. Ved Totak i Rauland ligger det store helleristningsfeltet som kalles Sporneset. Dette er et interessant felt fordi det har ristninger som viser både elg og skip. Disse figurene er gjerne knyttet til to forskjellige ristningstradisjoner, avgrenset både i tid og i geografisk utstrekning. Det finnes også enkelte spredte skålgropslokaliteter omkring i innlandet av Telemark, hvor store disse forekomstene er mangler foreløpig avklaring. Flest ristninger finnes det derimot i lavlandet, i Gjerpen-området. Helleristningene i dette området har vist seg å forekomme i stort antall i et lite men relativt konsentrert område.

Gjerpen har en karakteristisk og uvanlig topografi, langsgående rygger med myrlandte partier i bunnen av søkkene. Jordartene er tørrere på toppen av ryggene. I oldtiden var åkerdyrkingen henvist til jordarter som var lette og selvdrenerte, sandjord var den beste. Dette hadde sammenheng med at ploegen var av tre og gikk best i sandjorden. Tung leirejord dyrkes i dag, men det var først på 1600-tallet - med moderne stålpløyer og drenering - at jordsmonnet kunne bearbeides og tas i bruk til dyrking. I bronsealderen var derfor de høyreliggende områdene i Gjerpen ettertraktet. Her lå åkrene og her ble også gårdene anlagt. Det var jordgulv i bronsealderens hus, og dersom det var for mye leire i grunnen ble boforholdene lett utrivelige med tråkk fra husdyr og mennesker i våt, sleip leire. Sandjord var også foretrukket til plassering av husene. På bakgrunn av disse forholdene kan vi derfor ane en struktur i bronsealderens organisering av landskapet: åker og boplass ble anlagt på høydedragene i sandjorden, mens beiteområdene var i de mer fuktige og leirholdige arealene, nede i dalgangene. Det som er interessant med helleristningenes plassering er at disse nettopp ligger i de områdene vi må anta har vært beiteområder. I Gjerpen kan vi ikke si dette sikkert, men i Østfold og Bohuslän er tendensen tydelig og klar: helleristningene er hugget på fremstikkende åkerskjær og bergknatter umiddelbart inntil jord som i bronsealderen var beitemark. Nyere forskning fra Østfold og Bohuslän viser at det er en sammenheng mellom produksjon av helleristninger i tusentall, rydding av store områder til beite og et ekstensivt husdyrhold.

*Oversiktsbilde av åkerholmen der Ås I og Ås II er lokalisert. Bak skimtes enda en åkerholme, på denne ligger Ås III og Ås IV.
(Foto: Eirik Irgens Johnsen, KHM)*

helleristningenes betydning

Det er umulig å ha noen sikker formening om hva helleristningene betød for menneskene i bronsealderen. Men vi kan si noe: ny forskning i Østfold og Bohuslän viser at helleristningene i Syd-Skandinavia ble hugget i sammenheng med at store arealer med skog ble ryddet og tatt i bruk som beite. Disse enorme beitearealene ligger i områder som var tynt befolket i bronsealderen. Mest sannsynlig ser vi konturene av et spesialisert landskap, et beitelandskap som var større og mer utstrakt enn behovet til de små gårdsenhetene i området skulle tilsi. Ser vi dette fenomenet i litt større perspektiv fremgår det at i bronsealderen fant det sted en omfattende spesialisering av økonomien i Europa og i Skandinavia. Dette var for å få et økonomisk overskudd som trengtes som motytelse til import av bronse. Vi kan dermed tenke oss de store beiteområdene som kapitalreserver eller de viktigste økonomiske reservene i samfunnet. Disse reservene var det høvdingene, makteliten i samfunnet, som kontrollerte. Det er derfor påfallende at det nettopp er i dette området helleristningene er hugget

i så store antall. Det er også påfallende at avbildningene på ristningene domineres av skip, vogner og krigere med våpen. Både skipet og vognene var i bronsealderen militære hjelpemidler, og ble eiet og kontrollert av høvdingmakten. Helleristningenes tilkomst og bruk gjennom et relativt kort tidsspenn i yngre bronsealder, i en periode med spor av politisk endring over store områder i Syd-Skandinavia, kan indikere at ristningene har hatt en sterkere politisk rolle enn vi tidligere har tillagt dem.

Dokumentasjon av helleristninger

Det er viktig å få en nøyaktig og god dokumentasjon av helleristningene. Det er flere måter å gjøre dette på. Alle de nye feltene i Gjerpen er dokumentert med en teknikk som kalles kalkerings-teknikk. Metoden kan beskrives som følger: i mørket blir bergflaten belyst med skråstilte lyskastere. Kontrasten mellom lys og skygge gjør at selv hvert minste huggespor blir tydelig i dette lyset. Alle figurene blir markert med en tynn krittstrek. Deretter blir det lagt klar plast over feltet og alle figurene blir tegnet over på plasten. Denne blir så nedfotografert. Dermed sitter man igjen med et nøyaktig bilde av figurene og hvordan de er plassert i forhold til hverandre. Feltene blir også fotografert i mørket med kunstig skråstilt lys, denne effekten gjør at figurene kommer tydelig frem også på filmen.

beskrivelse av den enkelte lokalitet

Hoppestad 1

På gården Hoppestads mark, syd for grusveien ned til havnehagen og inne på beiteområdet, ligger flate bergskjær orientert NNØ-SSV i dalgangens lengderetning. Disse bergskjærene var delvis overgrodd av løvskog, kratt og busker. Det ble i 2003 funnet enkelte figurer her, men rydningstein, påførte masser, rester av halm og vegetasjon dekket det meste av bergflaten. Det var på enkelte partier av bergflaten synlig en rekke skålgroper. Deler av store skipsfigurer forsvant inn under rydningstein. Det ble derfor besluttet å fjerne rydningsteinen og påførte masser for å avgrense ristningene og treffe sikringstiltak. Grunneier viste stor imøtekommenhet og

tiltaket ble gjennomført i 2005. Figurene er konsentrert hovedsakelig til det største panelet på åkerholmen, men helt i den sydøstlige delen finnes et lite felt. Likeledes er enkelte figurgrupper avgrenset fra hovedfeltet.

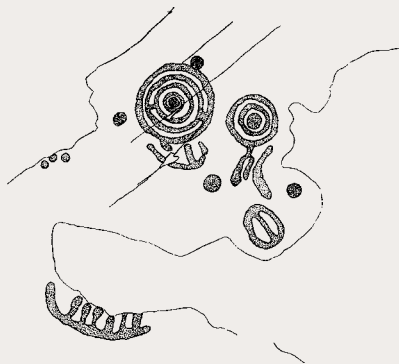
Felt 1 Hovedfeltet:

Feltet består av minimum 23 skip hvorav fire har mannskap. Det finnes mellom 20 – 30 menneskefigurer, to fotsåler hvorav en med tær og snøring på undersiden, fire par dyreklover av ubestemt art, en hund med korte ben, flere uforklarlige og/ eller fragmentariske figurer. Flere figurer er muligens påbegynt, men ikke fullført. Det finnes mer en 200 skålgroper.

Felt 2

Skrånende bergskjær øst for hovedfeltet består av to sirkelfigurer bygget opp av konsentriske ringer. Den ene kan være begynnelsen til en menneskefigur med ben. I tillegg finnes et skip med mannskapstreker, en ovalformet figur med tverrstrek, en uforklarlig figur og syv skålgroper.

Felt 3

Helt på åkerholmens SSØ del finnes en ansamling figurer. Feltet består av syv fotsåler, 29 skålgroper og en uforklarlig, grunt hugget figur.

Til sammen er Hoppestad I den største lokaliteten som ble funnet med opp mot 300 enkeltfigurer. Flere av menneskefigurene har interessante detaljer.

Hoppestad I. Dette store helleristningsfeltet ble funnet i 2003.

Enkelte figurer var da synlige, men det meste av billedflaten var tildekket.

I 2005 ble det fjernet jord og stein fra billedflaten og det ble funnet nesten 300 enkeltfigurer fordelt på tre ulike bergflater.

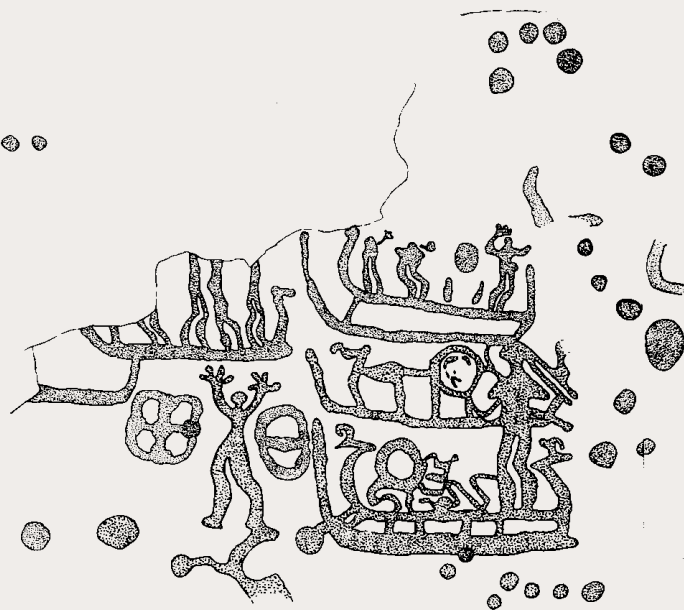
(Foto Eirik Irgens Johnsen, KHM).

beskrivelse av den enkelte lokalitet

Hoppestad II

På samme grunn, omkring 200 m øst for Hoppestad I, ligger en ny lokalitet på et åkerskjær syd for gårdsveien. Lokaliteten består av fire skip hvorav tre har menneskefigurer. I to av skipene kan det være avbildet runde skjold. Det finnes en frittstående menneskefigur, en mulig fotsåle og to ubestemmelige sirkelfigurer. To mulig påbegynte skipstevner er hugget. Spredt over hele berget finnes flere hundre skålgroper.

Hoppestad II. Feltet ble funnet i 2005 og de fleste figurene er skålgroper. Et fint skip med en kriger stående ombord er også hugget inn i berget. Totalt finnes flere hundre skålgroper på dette feltet. (Foto: David Vogt, KHM)

beskrivelse av den enkelte lokalitet

Hoppestad III

Omkring 100 meter lengre øst finnes en ny åkerholme. Også på denne er det avdekket en skålgropslokalitet. Funnet ble gjort ved å ta ut prøveruter. Alt grunnfjellet er ikke avdekket slik at flere figurer kan ligge under torven. Omkring 10 skålgroper er påvist.

Feltet er tildekket, og foreløpig ikke dokumentert.

Hoppestad I, felt 3. Figurene domineres av fotsåler med snøringen under sålen, enkelte skålgroper sees også på bildet. (Foto: David Vogt, KHM) >

beskrivelse av den enkelte lokalitet

Ås I

Omkring 250 meter NNV for Hoppestadlokaliteten, langs samme høyde i dalgangen, ligger flere åkerholmer med spredt buskvegetasjon og enkelte trær. I gressvegetasjonen som dekker åkerholmene stikker grunnfjellet frem i dagen på enkelte steder, der disse er vendt mot øst, og i dalsøkket finnes figurer. Den første og øverste lokaliteten er kalt Ås I og er orientert øverst på holmen på et langstrakt skråstilt panel.

På feltet er det avbildet 13 eller 14 skipsfigurer eller fragmentariske skipsfigurer, med og uten mannskapstreker. Et av skipene synes å være utstyrt med fire sirkelformete figurer stående i skipet eller langs skipets rekke. Menneskefigurer er godt representert på flaten, her finnes 13 figurer, enkelte er fragmentariske. En av figurene har fallos, ellers mangler attributter på figurene. To dyrefigurer, mest sannsynlig hest, finnes på feltet dypt og tydelig hugget. Den ene hesten har kjønnsmarkering. Det er hugget 18 skålgroper, og minimum seks huggene linjer eller uforklarlige figurer kan sees, totalt 53 figurer.

ÅS II

Omkring 10 meter NØ for Ås I ligger Ås II, i åkerholmens fot, i flukt med gresset. Feltet er hugget langs en isslipt formasjon i berget på og under denne. Feltet består av 2 tydelige skipsfigurer, hvorav den ene har mann-skapstreker og begge har ribbet skipsskrog. En usikker skipsfigur skimtes under til høyre for de to. På kanten nedenfor skipene er det hugget 16 dype klover av hjortedyr. Figurene er tydelig hugget og imiterer spor, både i utforming og dybde. På den samme kanten er det hugget tre skålgroper. Feltet har totalt 21 figurer, men enkelte huggemerker finnes i nedkant av ett av skipene. Det er uklart om dette skal sees i sammenheng med skipsfiguren, eller om det er en separat figur.

Ås II. Dette er et av de mest oppsiktsvekkende feltene i det nye funnet. Her er det avbildet hjorteklover. Sporavtrykk av hjort er ikke tidligere påvist på de syd-skandinaviske helleristningene. (Foto: Eirik Irgens Johnsen, KHM)

beskrivelse av den enkelte lokalitet

ÅS III

Omkring 50 meter NØ for åkerholmen med Ås I og II ligger en ny, større åkerholme. Også den er bevoskt med gress, kratt og enkelte trær. På østsiden, i skråningen ned mot dalgangen, kommer grunnfjellet frem i dagen, her finnes figurene. Ås III er det største og mest monumentale feltet i gruppen. Både huggedybde, figurantall og motivrepertoar gjør Ås III til et viktig helleristningsfelt. Lokaliteten domineres av to store og dypt huggete skipsfigurer. Det største skipet er på noe i underkant av 1,5 m lengde, det andre skipet er en del kortere. Begge har konturhuggete stevner, dobbel kjøllinje og i det øverste skipet er det fire eller fem menneskefigurer stående i skipet. Over disse skipene er hugget lange rekker av skålgroper som er formet som et stort skip med dobbel stevn. Skipet er på drøye tre meters lengde og består av over 100 skålgroper.

Omkring på bergflaten finnes 17 menneskefigurer eller fragmenter av slike. Av disse har tre fallos, to eller tre har sverd, og en av menneskefigurene i skipet har mulig hjelm med horn. Mange figurer virker fragmentert av forvitring eller er uferdig utført. Det kan derfor oppregnes 23 figurer som kan beskrives som usikre og fragmenterte figurer. Skålgroper finnes både enkeltstående og som elementer i skipsfiguren. Som tidligere beskrevet er det totalt hugget 162 skålgroper. Totalt finnes 210 figurer på lokaliteten.

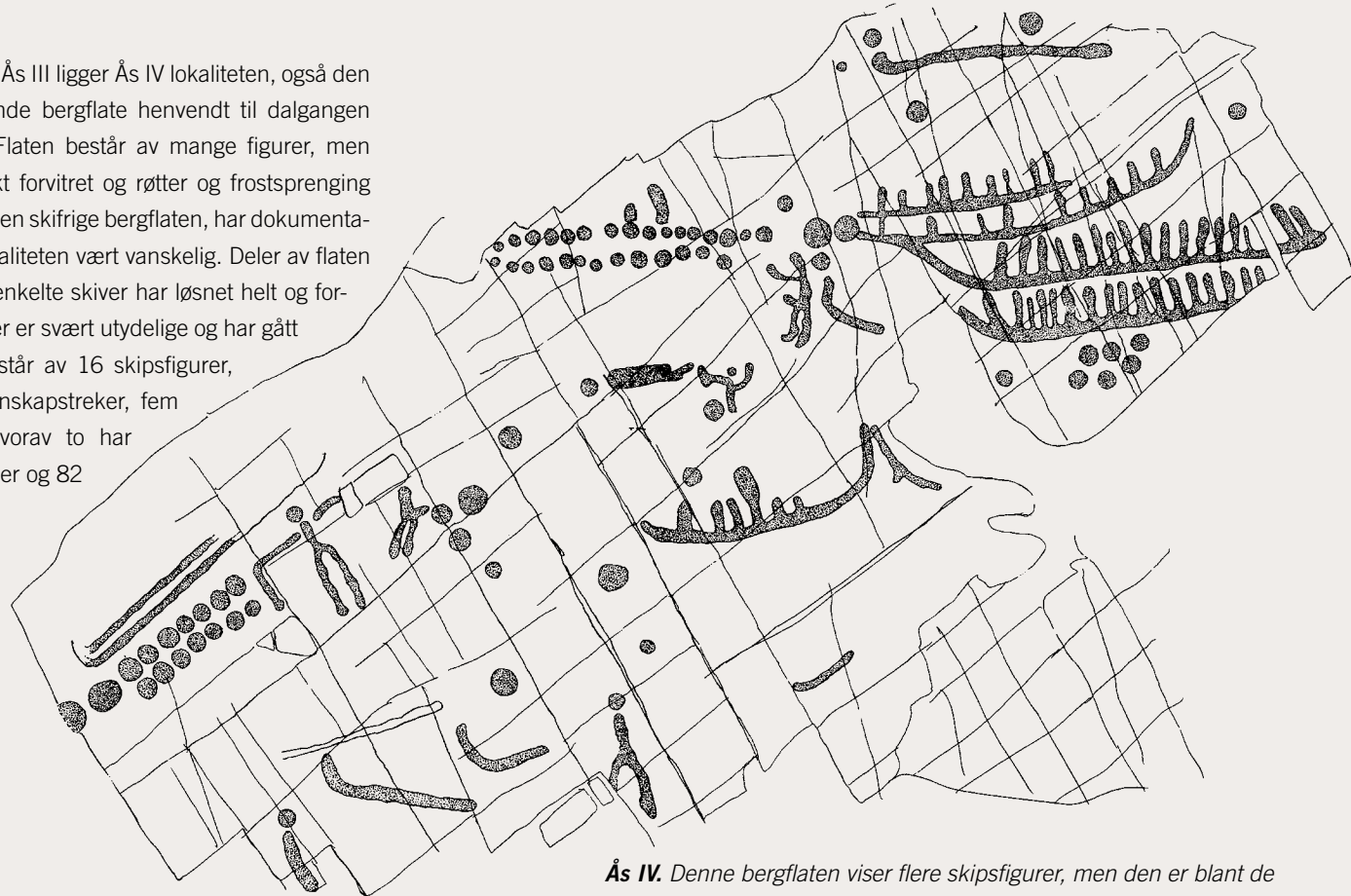
Ås III. Den mest interessante figuren på dette ristningsfeltet er en skipsfigur fremstilt av skålgroper. Det store skipet hugget på denne måten er enestående i Skandinavia. (Foto: Eirik Irgens Johnsen, KHM) >

beskrivelse av den enkelte lokalitet

ÅS IV

Omkring 20 m N for Ås III ligger Ås IV lokaliteten, også den på en slakt skrånende bergflate henvendt til dalgangen nedenfor mot øst. Flaten består av mange figurer, men fordi berget er sterkt forvitret og røtter og frostsprenging har ødelagt mye av den skifrige bergflaten, har dokumentasjonen av denne lokaliteten vært vanskelig. Deler av flaten er sterkt skadet og enkelte skiver har løsnet helt og forsvunnet, noen figurer er svært utydelige og har gått tapt. Lokaliteten består av 16 skipsfigurer, de fleste med mannskapstreker, fem menneskefigurer, hvorav to har fallos, fire hugde linjer og 82 skålgroper.

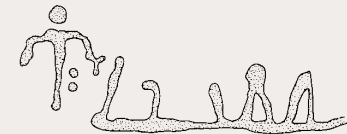
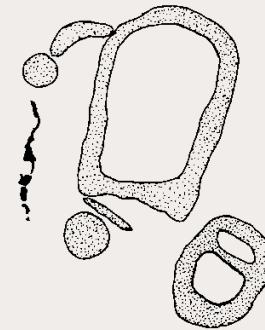
Ås IV. Denne bergflaten viser flere skipsfigurer, men den er blant de mest skadde feltene i Gjerpen. Store sprekker og løse steiner har gjort at flere figurer er gått tapt. (Foto: Eirik Irgens Johnsen, KHM) >

beskrivelse av den enkelte lokalitet

nordbø I

Omkring 250 meter NØ for Ås IV ligger Nordbø-lokaliteten, også den på en stor åkerholme i dalgangen, men lavere i lende en de øvrige lokalitetene. Åkerholmen på Nordbø har gress og buskvegetasjon, men ingen trær. Grunnfjellet dekkes av tykk torv og jordmasser, som enkelte av de beste bergflatene. Figurene er svært utdelige, grunt hugget og er spredt utover en sterkt forvitret bergflate. Dokumentasjon av hele flaten har vært vanskelig fordi figurene ligger så vidt spredt og er svært små. De mest tydelige figurene finnes i den sydlige delen av åkerholmen. De består av to skipsfigurer, hvorav en har antydning til menneskefigurer stående ombord, tre menneskefigurer, en mulig fotsåle, to uforklarlige figurer og 20 skålgroper.

Ås og Hoppestad sett mot vest. (Foto: Eirik Irgens Johnsen, KHM)

avslutning

I de siste ti-årene er kulturminnevernet blitt klar over at helleristningene er en svært utsatt fornminnekategori. Bergflatene forvitrer i et tempo som har skremt forskerne, i tillegg finnes andre prosesser som destruerer ristningslokalitetene. De nye Gjerpenfunnene representerer et viktig helleristningsfunn i Norge, men tilstanden til feltene er svært dårlig. Funnet er det største som noen gang er gjort samlet på Østlandet, men det er også de feltene som er i dårligst forfatning. Berget består av en sandstein som er i ferd med å gå i oppløsning. Røtter fra trær og busker har gjennom århundrene påvirket fjellet, likeledes frostsprengning. Figurene er dokumentert og finnes bevart i arkiver, men originalene ligger fortsatt ute i landskapet. Dersom vi skal bevare disse feltene for fremtiden og kunne vise dem frem til kommende generasjoner må vi igangsette tiltak for å sikre helleristningene. Sikringsarbeid vil kreve både økonomiske resurser og arbeidsinnsats lokalt og regionalt for å lykkes.

Takk

En lang rekke enkeltpersoner, foreninger og institusjoner har bidratt til at funnet har kommet for dagen og muligheten til å publisere ristningene: Rolf Andersen, Ragnar Olsen, Sonja Molaug, Thorbjørn Landmark og Geir Sørum, Skien Historielag, fornminnegruppen Gymir, Skien kommune, Telemark fylkeskommune og Riksantikvaren.

anbefalt litteratur:

Populærvitenskaplig oversiktsverk:

Gro Mandt og Trond Lødøen (2005) *Bergkunst Helleristninger i Norge*, Det Norske Samlaget.

Vitenskaplige arbeider:

Lars Groseth (2001) *Å finne sted. Økonomiske og rituelle landskap i Telemark i sen-neolitikum og bronsealder*. Hovedfagsoppgave. Varia 53 Universitetets Kulturhistoriske Museer Oldsaksamlingen.

Åsa Fredell (2003) *Bildbroar*. Doktorgradsavhandling. Gotarc Serie B Gothenburg Archaeological Thesis nr. 25 Göteborgs Universitet.

David Vogt (2006) *Helleristninger i Østfold og Bohuslän. En analyse av det økonomiske og politiske landskap*. Doktorgradsavhandling. Acta Humaniora nr. 254 Det Humanistiske Fakultet Universitetet i Oslo.

Rapporter

Eva Ernfridsson (2006) *Hällristningar i Gjerpen Skien kommune, Telemark dokumentasjon av skador och miljø samt en utredning kring långsiktig skydd*. Studio Västsvensk Konservering.

Skien kommune

ISBN-13: 978-82-993264-2-1
ISBN-10: 82-993264-2-7

9 788299 326421